

УДК 159.9

ДІОМІДОВА Наталія Юрївна

*старший викладач кафедри філософсько-психологічної антропології
Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди*

ПСИХІЧНІ СТАНИ УСПІШНИХ ТА НЕУСПІШНИХ СТУДЕНТІВ У СИТУАЦІЇ ІСПИТУ

У статті розглядається проблема психічних станів студентів на іспиті. Подано результати дослідження відмінностей у вираженості психічних станів у неуспішних та успішних студентів. Показано структуру психічних станів у студентів під час іспиту, яка представлена фактором негативного настрою, фактором ресурсних станів на іспиті, іммобілізаційним та мобілізаційним факторами.

Ключові слова: *психічний стан, навчальна діяльність студентів, психічні стани студентів на іспиті, психічні стани успішних та неуспішних студентів.*

Постановка проблеми. В сучасних умовах соціально-економічного розвитку України особливого значення набуває проблема удосконалення процесу підготовки конкурентоспроможних фахівців, що актуалізує питання психологічних ресурсів забезпечення успішності навчальної діяльності майбутніх професіоналів. У сучасній психології досить повно представлені дослідження, де глибоко вивчено вплив особистісних змінних (інтелектуальні якості, пізнавальна мотивація і мотивація досягнення, когнітивні стилі, індивідуально-типологічні особливості, особистісні риси тощо) на успішність навчання в умовах вищої школи, однак автори переважної більшості психолого-педагогічних досліджень недостатньо враховують важливу посередницьку роль психічних станів студентів у процесі їхньої взаємодії з освітнім середовищем вищої школи в ході навчальної діяльності.

Навчальний процес насичений емоційними переживаннями протікає на тлі емоційних психічних станів. У ході навчальної діяльності в студента виникає чимало емоційних ситуацій, які є не тільки стимулом для думки, але і предметом суб'єктивної оцінки. Ситуації, що виникають у ході навчальної діяльності, являють собою не просто об'єктивно сформовану сукупність обставин, але й фактор, що стосується потреб та інтересів студента.

Емоції і почуття, які, актуалізуються в процесі навчання, не тільки стимулюють пізнавальну активність і регулюють навчальні дії. Вони помітно впливають на зміст засвоєного матеріалу, повноту його розуміння і міцність збереження в пам'яті.

У ході навчальної діяльності актуалізуються не тільки предметні емоції і почуття, що чітко спрямовані на визначені сторони й аспекти навчального процесу. Виникають також і емоційні стани, що офарблюють навчальну діяльність у цілому, виступаючи як тло, на якому розгортається взаємодія учасників навчального процесу. Емоційні стани не мають специфічного цільового об'єкту, як емоції і почуття. Вони не спрямовані на який-небудь конкретний предмет, а проектуються на все оточення в цілому. Емоційні стани студентів виникають внаслідок дифузної іррадіації чи «узагальнення» якого-небудь емоційного враження. Емоційні стани виражаються в менш інтенсивних суб'єктивних переживаннях, ніж емоції і почуття. Механізмом виникнення емоційних станів є когнітивні процеси, що протікають автоматично. Тому емоційний стан діє як контекст, підступно трансформуючи дії і реакції суб'єкта навчальної діяльності на події.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематиці психічних станів у навчальній діяльності присвячені дослідження І.В. Волженцевої, О.О. Вороніної, Г.Ш. Габдрєєвої, Т.С. Кириленко, М.А. Кузнєцова, О.І. Кузнєцова, В.І. Натарова, Т.А. Немчина, О.О. Прохорова, В.А. Семиченко, Ю.Є. Сосновікової та інших вчених.

Для вивчення психічних станів студентів нами був використаний опитувальник «Перелік психічних станів», створений О.О. Прохоровим [21]. Перелік містить 74 стана, розташовані в алфавітному порядку. Досліджуваний оцінював наявність у себе кожного зі станів за допомогою шестибальної шкали (від «0» – даний стан відсутній до «5» – даний стан максимально виражено). Даний перелік заповнювався кожним досліджуваним за інструкцією, за якою вимагалось оцінити свої стани під час іспиту.

Для вивчення міри розвитку оціночної тривожності нами був використана методика Ч. Спібергера [1], яка дозволяє оцінити рівень неспокою та емоційності на іспиті, під час контрольної роботи та інших видів перевірки знань.

Експериментальну базу досліджуваних склали 231 студент 2-4 курсів ХНПУ імені Г.С. Сковороди (199 дівчат та 33 юнаки).

Для розподілу студентів на групи успішних та неуспішних нами був врахований їхній середній навчальний бал за останній семестр навчання.

Для вивчення структури психічних станів студентів нами був застосований факторний та кластерний аналіз, а для порівняння показників вираженості станів у неуспішних та успішних студентів – t-критерій Стюдента. Обробка даних здійснювалась у програмі Statistica 6.0.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідження структури психічних станів студентів у ситуації іспиту передбачало застосування кластерного аналізу для визначення таксономічних груп станів (рисунок 1) і подальшу факторизацію даних із метою визначення латентних змінних, що пояснюють зміст такої структури.

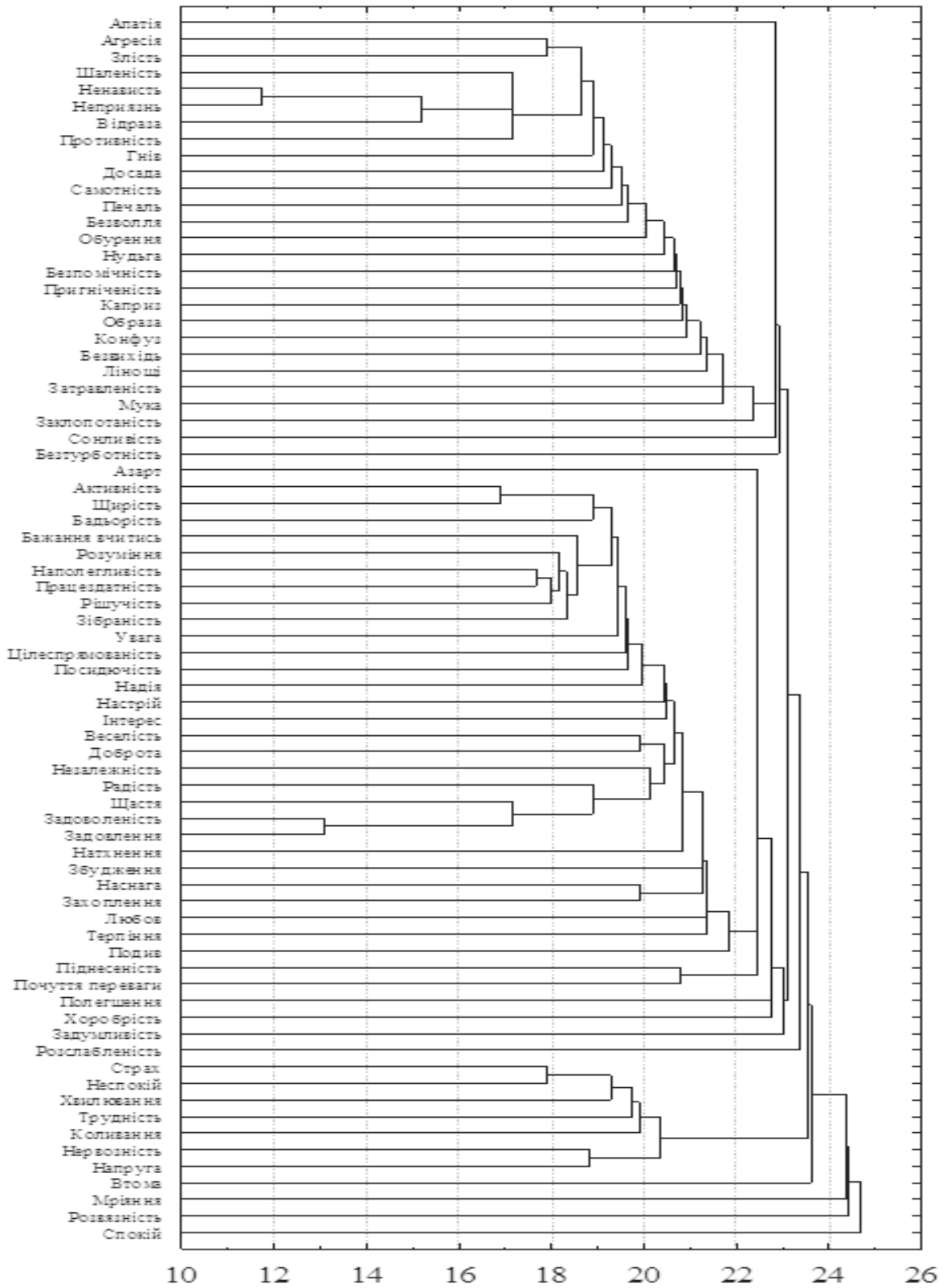

Рис. 1 Структура станів студентів на іспиті

На рисунку 1 відображена структура психічних станів студентів на іспиті. Психічні стани студентів на семінарі організовані в три великих кластера: перший – «апатія – заклопотаність», другий – «азарт – здивування» і третій – «активність – сміливість».

Перший кластер – «апатія – безтурботність», – об'єднує негативно забарвлені іммобілізаційні психічні стани, які можуть розвиватися у студентів на іспиті. До зазначеного кластеру увійшло всього 37,8% понять з числа тих, що зазнали кластеризації.

Психічні стани, які увійшли до зазначеного кластеру, характеризують негативне ставлення студентів до навчальної ситуації іспиту, що розкривається через поєднання таких стеничних (гнів, агресивність, обурення, ненависть) та астенічних (апатія, нудьга, лінощі, затравленість) емоційних станів.

Другий кластер – «азарт – розслабленість» характеризується психічними станами позитивного характеру, більшість із яких збігаються з метою навчальної діяльності студентів. До кластеру увійшло 47,4% досліджуваних категорій. Другий кластер характеризується двома підкластерами – «азарт–задоволення» та «натхнення–розслабленість». І перший, і другий підкластери виявляються у взаємодії позитивних емоційних станів, а також когнітивних, вольових та мотиваційних станів, які збігаються з метою навчальної діяльності.

Третій кластер «страх – спокій» також представлений двома підкластерами, які мають протилежний характер: зміст першого полягає у напруженості та страху, що супроводжують студента на іспиті, а другого – у спокої та мріянні. Третій кластер увібрав до себе 14,8% категорій.

Для виявлення прихованих (латентних) змінних, що визначають різноманіття психічних станів студентів на іспиті був використаний експлораторний факторний аналіз методом головних компонент. Обертання проводилося за допомогою процедури варімакс.

Чотири виділені факторів у сукупності пояснюють понад 48% загальної дисперсії. Перший фактор (факторна вага – 12,619; 17,05% поясненої дисперсії) виявився статистично значущо навантаженим відразою (0,771), злістю (0,746), гнівом (0,730), противністю (0,726), ненавистю (0,711), досадою (0,711), шаленістю (0,707), неприязню (0,696), агресією (0,692), засмученням (0,684), лінощами (0,681), самотністю (0,664), сумом (0,663), безвольністю (0,638), мукою (0,638), капризом (0,631), нудьгою (0,617), образою (0,607), конфузом (0,578), сонливістю (0,568), безвихіддю (0,531) та втомою (0,502), тобто, в більшості своїй, емоційними, станами. Тому він отримав назву «негативний настрій», який, очевидно, відповідальний за виникнення в

студентів загального негативного емоційного фону, який притаманний екзаменаційній ситуації.

Другий за значимістю фактор (10,232; 13,8% поясненої дисперсії), – навпаки, виявився навантаженим позитивними станами – радістю (0,699), активністю (0,697), обоєннюванням (0,686), почуттям переваги (0,675), наснагою (0,663), почуттям щастя та вдачі (0,639), захопленням (0,631), азартом (0,608), натхненням (0,604), незалежністю та самостійністю (0,598), бадьорістю (0,596), задоволенням (0,594), добрим настроєм (0,590), задоволеністю (0,581), добротою (0,575), станом працездатності (0,562), веселістю (0,547), щирістю (0,518), піднесеністю (0,509), що свідчать про єдність психічних станів, що збігаються з метою навчальної діяльності, у структурі психічних станів на іспиті. Фактор був визначений як «Ресурсні психічні стани на іспиті».

Третій фактор (5,254; 8,9%) був визначений як «екзаменаційна тривога», так як психічні стани, що входять в його структуру свідчать про іммобілізаційні негативні емоційні стани, що виникають у студента на іспиті: страх (0,810), неспокій і тривога (0,791), зібраність (0,610), невпевненість та сумнів (0,718), хвилювання (0,694), стан напруги (0,685), нервозність (0,668), трудність (0,608), веселість (-0,598).

Четвертий фактор (7,369; 9,9% дисперсії) відображає внутрішні ресурсні стани студента на шляху до навчальної мети. За змістом категорій, що увійшли до нього, він був названий «мобілізаційним». Вольові стани, включені в нього, сприяють налаштуванню на вирішення екзаменаційних завдань, активізують працездатність під час іспиту, мобілізують розумову активність студента: наполегливість (0,751), посидючість (0,747), надія та очікування (0,701), розуміння (0,624), рішучість (0,582), хоробрість (0,532), терпіння (0,507).

Розглянемо результати відмінностей у показниках вираженості психічних станів у неуспішних та успішних студентів на іспиті. У таблиці 1 відображені показники міри інтенсивності прояву психічних станів студентів з високою і низькою успішністю на іспиті. В таблицю включені тільки ті показники, за якими виявлені статистично значущі відмінності між групами успішних та неуспішних студентів. За аналогією з термінологією, запропонованою Р. Френкіном («емоції, що не збігаються з цілями» і «емоції, що збігаються з цілями») [3], доцільно говорити про психічні стани студентів, які співпадають і ті, що не збігаються з цілями їхньої навчальної діяльності на іспиті. Для умов екзамену «співпадаючими з цілями» станами є, насамперед, активність, увага та зосередженість, бажання учитись, цілеспрямованість, задумливість, розуміння, рішучість, стан працездатності.

Таблиця 1

**Середні значення психічних станів на екзамені в неуспішних
та успішних студентів**

Психічні стани	Групи досліджуваних		t-знач.	p
	Не-успішні, n=157	Успішні, n=74		
Активність	3,10	3,51	-2,53	0,01
Страх	2,64	3,51	-4,27	<0,0001
Шаленість	1,20	0,77	2,39	<0,05
Безтурботність	1,80	1,28	2,50	0,01
Збудження	2,66	3,27	-3,81	0,0001
Хвилювання	3,39	3,78	-2,04	<0,05
Увага, зосередженість	2,94	3,91	-5,21	<0,000001
Доброта	2,86	2,31	2,70	<0,01
Бажання вчитись	2,94	3,56	-3,67	<0,001
Цілеспрямованість	3,21	4,00	-4,83	<0,00001
Злість	1,39	1,01	2,14	<0,05
Задумливість	2,76	3,90	-5,87	<0,000001
Коливання	2,24	3,06	-3,92	0,0001
Трудність	2,31	2,74	-2,14	<0,05
Лінощі	2,15	1,33	4,10	0,00005
Обожнювання	2,29	1,45	3,43	<0,001
Мука	1,77	1,01	3,65	<0,001
Надія	2,75	3,31	-2,64	<0,01
Розуміння	2,54	3,00	-2,28	<0,05
Самотність	1,70	1,01	3,60	<0,001
Полегшення	2,05	1,64	1,97	<0,05
Противність	1,28	0,89	2,02	<0,05
Слабкість	1,92	1,50	2,27	<0,05
Безвольність	1,70	0,97	3,83	0,0001
Рішучість	2,83	3,39	-2,76	<0,01
Працездатність	2,85	3,63	-4,16	<0,0001
Нудьга	1,71	1,25	2,30	<0,05
Сонливість	2,42	1,74	2,97	<0,01
Спокій	2,54	1,97	2,72	<0,01
Щастя та вдача	2,35	1,86	2,13	<0,05

Частота та інтенсивність саме цих психічних станів у успішних у навчанні студентів значно вище, ніж у студентів неуспішних у навчальній діяльності. Це вольові, активаційні та мотиваційні стани, включені в функціональну систему психічної регуляції навчальної діяльності на іспиті.

Наведемо перелік психічних станів, що перешкоджають ефективній роботі студентів на семінарському занятті. Насамперед, це страх, шаленість, безтурботність, противність, злість, лінощі, мука, самотність, слабкість, нудьга. Зазначені психічні стани, що виявляються в неуспішних студентів на іспиті, свідчать про нестачу здатності до саморегуляції психічних станів у стресових ситуаціях, зокрема під час іспиту.

Такі психічні стани, що не збігаються з метою навчальної діяльності, як страх, збудження, коливання та трудність властиві студентам, які мають вищі показники навчальної успішності. Такі студенти є більш вмотивованими на отримання вищих оцінок на іспиті, тому психологічна вага іспиту для них є більшою, ніж для неуспішних, що викликає надмірну збудженість.

Розглянемо результати кластеризації даних за методикою Ч. Спілбергера, яка була застосована з метою більш детального вивчення рівня оціночної тривожності, подані на рисунку 2.

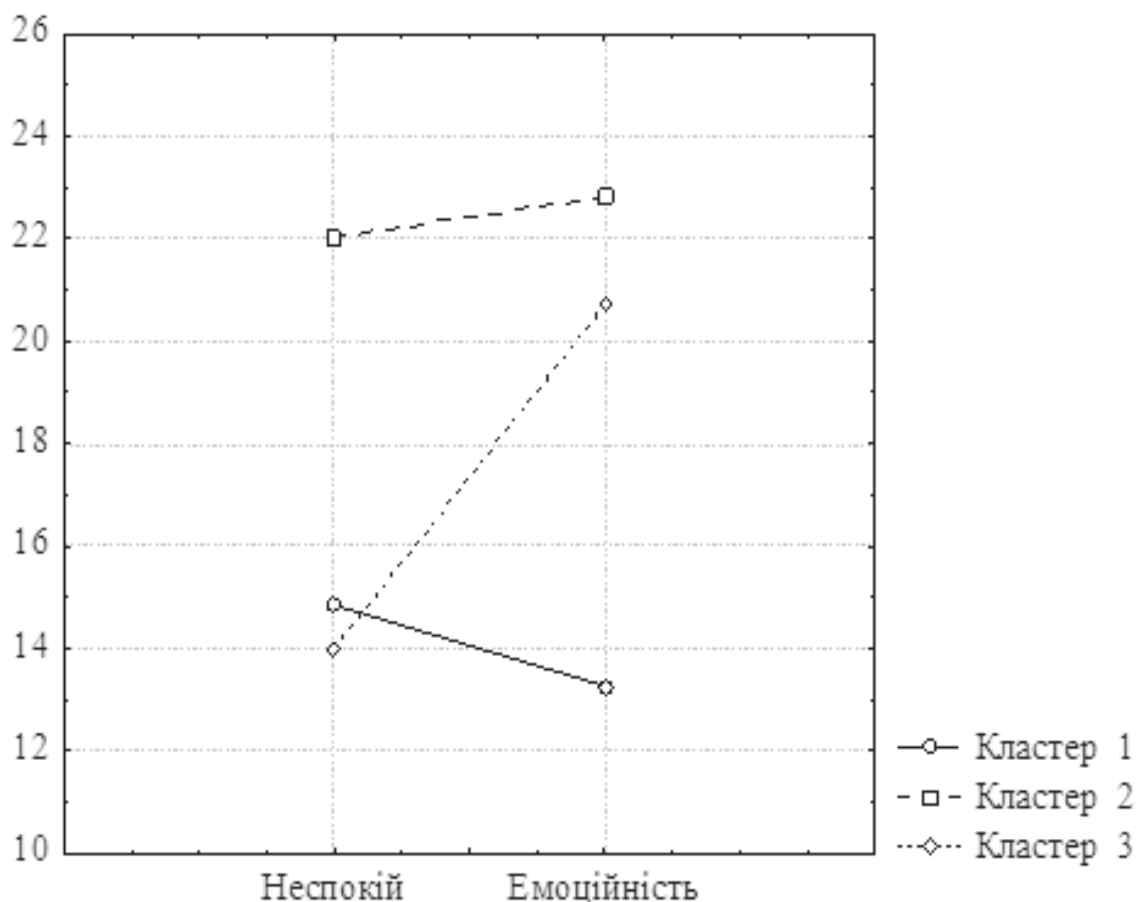

Рис. 2 Кластерні профілі оціночної тривожності студентів

Кластер 1 – середні показники неспокою та низькі показники емоційності при оцінці знань – «Екзаменаційна тривожність»;

Кластер 2 – високі показники неспокою та емоційності при оцінці знань – «Екзаменаційна тривожність і збудження»;

Кластер 3 – низькі показники неспокою та високі показники емоційності при оцінці знань – «Емоційне збудження на іспиті».

Перший та третій кластери є помірними варіантами оцінної тривожності, другий – характеризується надмірним нервовим збудженням та тривожністю.

Представники першого кластеру почувають помірну тривогу та хвилювання під час іспиту, ледве виражену невпевненість у правильності та адекватності своїх знань, що характеризується перевагою когнітивних психічних станів під час іспиту. У вибірці досліджуваних такі студенти становлять значну долю – 33,8%

Студенти, які увійшли до другого кластеру характеризується високим рівнем як неспокою, так і нервового збудження під час іспиту. Це найбільш тривожна категорія студентів і вона становить 41,9% вибірки.

Третій кластер (24,2% вибірки) характеризується перевагою негативних емоційних станів під час іспиту: нервовості, збудження, дратівливості, паніки.

Розглянемо розподіл студентів з різними типами оцінної тривожності за рівнем успішності, поданий у таблиці 2.

Із таблиці 2 видно, що більшість неуспішних студентів майже рівномірно розподілились за типами оцінної тривожності: переважна частина з них схильна до ауторефлексивних когнітивних переживань та станів негативного забарвлення, тобто сумнівів з приводу правильності їх знань, які перевіряються.

Таблиця 2

Розподіл студентів за рівнем навчальної успішності та типом оцінної тривожності

Студенти	«Помірна екзаменаційна тривожність, n=78		«Екзаменаційна тривожність і збудження», n=97		«Емоційне збудження на іспиті», n=56	
	Абс.	%	Абс.	%	Абс.	%
Неуспішні	63	27,3%	44	19%	50	21,6%
Успішні	15	6,5%	53	22,9%	6	2,6%

На другому місці за частотою серед неуспішних студентів є емоційне збудження: такі студенти схильні до негативних емоційних станів на іспиті. Найменшою мірою неуспішні студенти представлені

типом, що поєднує когнітивний та афективних негативний характер оцінної тривожності.

Успішні студенти, навпаки, більшою мірою характеризуються високою екзаменаційною тривожністю та збудженням, тобто як когнітивними особливостями екзаменаційної тривожності, представленої сумнівами в успіху на іспиті, так і бурхливими афективними переживаннями, представленими нервовістю, збудженням, дратівливістю та навіть агресією. Більшою мірою студенти схильні до виявлення когнітивного варіанту оцінної тривожності, ніж афективного, що доводиться їхньою певною перевагою за типом «Помірна екзаменаційна тривожність».

Висновки та перспективи подальших розвідок. Різноманіття психічних станів студентів на іспиті визначається невеликою кількістю латентних змінних, кожна з яких лежить в основі відповідної функціональної системи станів. Для ситуації іспиту це функціональні системи «Негативний настрій», «Ресурсні психічні стани на іспиті», «Екзаменаційна тривога», «Мобілізаційний».

Успішні студенти істотно перевершують неуспішних за показниками інтенсивності психічних станів, «співпадаючих з цілями» навчально-пізнавальної діяльності, і помітно поступаються – за показниками інтенсивності станів, які «не збігаються з цілями» цієї діяльності.

Деякі психічні стани, що не збігаються з метою навчальної діяльності і характеризують загалом підвищену збудженість, властиві студентам, які мають вищі показники навчальної успішності, що пояснюється їх більшою вмотивованістю до отримання вищих навчальних балів на іспиті.

Існує три типи оцінної тривожності – «Екзаменаційна тривожність», «Екзаменаційна тривожність і збудження», «Емоційне збудження на іспиті», перший із яких характеризується когнітивною оцінною тривожністю, третій – емоційними характеристиками, а другий – об'єднує як когнітивну, так і афективну складові оцінної тривожності.

Навчальна успішність є фактором оцінної тривожності, зокрема висока успішність передбачає високу екзаменаційну тривожність та збудження, тобто як когнітивні особливості екзаменаційної тривожності, представленої сумнівами в успіху на іспиті, так і бурхливі афективні переживання, представлені нервовістю, збудженням, дратівливістю та агресією.

Неуспішні студенти переважно мають помірну оцінну тривожність, тобто ситуація іспиту їх не хвилює, або, навпаки, характеризуються вираженими негативними емоційними станами (злістю, агресією, гнівом, відразою), про що свідчить їх висока представленість типом «Емоційне збудження на іспиті».

Список використаних джерел

1. Карандашев В.Н. Изучение оценочной тревожности: руководство по использованию / В.Н. Карандашев, М.С. Лебедева, Ч. Спилбергер. – СПб. : Речь, 2004. – 80 с.
2. Прохоров А.О. Психические состояния и их проявления в учебном процессе / А.О. Прохоров. – Казань : Изд-во Казанск. ун-та, 1991. – 167 с.
3. Фрэнкин Р. Мотивация поведения: биологические, когнитивные и социальные аспекты / Фрэнкин Р. ; пер. с англ. – СПб. : Питер, 2003. – 651 с. – (Серия «Мастера психологии»).

Н.Ю. Диомидова

ПСИХИЧЕСКИЕ СОСТОЯНИЯ УСПЕШНЫХ И НЕУСПЕШНЫХ СТУДЕНТОВ В СИТУАЦИИ ЭКЗАМЕНА

В статье рассматривается проблема психических состояний студентов на экзамене. Представлены результаты исследования различий в выраженности психических состояний у неуспешных и успешных студентов. Показана структура психических состояний у студентов во время экзамена, которая представлена фактором негативного настроения, фактором ресурсных состояний на экзамене, иммобилизационным и мобилизационным факторами.

Ключевые слова: *психическое состояние, учебная деятельность студентов, психические состояния студентов на экзамене, психические состояния успешных и неуспешных студентов.*

N. Diomidova

MENTAL STATES OF SUCESSFUL AND UNSUCCESSFUL STUDENTS IN EXAM

Article discusses the problem of student's mental states in exam. Author affirms the actuality of investigation of such problem proceeding from the mechanism of diffusive irradiation or «generalization» of emotional impression in the process of students' study, which leads to the emotional overload.

Author describes in details the procedure of the investigation of students' stress states in exam as well as the appropriate research methods.

The structure of students' mental states in exam represented by the factors of negative mood, resource states in exams, immobilization, and mobilization.

The results of the study of differences in manifestation of successful and unsuccessful students' mental states are presented. Author analyzes the wide range of mental states typical for students. The level of the expression of these states are grouped in 3 general clusters of indicators, which incorporate moderate anxiousness in exam, exam anxiousness, and emotional excitement in exam. It has been postulated that successful in study students are inclined to experience the exam stress more intensively than unsuccessful students.

Keywords: *mental state, educational activity of students, the mental state of students in the exam, mental states of successful and unsuccessful students.*

Надійшла до редакції 2.10.2015 р.